

Wstęp

Syndrom oblężonej twierdzy jest pojęciem stosunkowo często wykorzystywanym w praktyce komunikacji społeczno-politycznej. Termin ten odnosi się równie dobrze do przypadków: antycznej Sparty, specyfiki obrony twierdz warownych, wyizolowanych grup o charakterze terrorystycznym, czy współczesnych państw, ogarniętych mechaniką osaczenia. Zakres realnych przykładów syndromu oblężenia jest nader szeroki i różnorodny. Wszystkie je łączy określona narracja oblężenia, atmosfera strachu, wewnętrzna mobilizacja i unifikacja w obliczu domniemanego zagrożenia. Celem pierwotnym tej pracy jest próba zbadania syndromu oblężenia z perspektywy różnych wymiarów, przy wykorzystaniu dorobku współczesnych nauk społecznych: psychologii, socjologii, politologii. Szczególnie interesująca wydaje się tu próba dookreślenia genezy syndromu oblężenia, czyli odpowiedzi na pytania: w jakich warunkach, pod wpływem jakich czynników, determinantów, katalizatorów pojawia się narracja oblężenia oraz mechanika sprawcza oblężenia? Tu zakres możliwych czynników sprawczych wydaje się nader szeroki. Krokiem dalszym jest dookreślenie mechaniki funkcjonowania syndromu oblężenia na różnych poziomach życia społecznego: od syndromu oblężonej jednostki, przez charakter grup oblężonych i relacji między grupami oblężonymi, do dynamiki zjawisk makrospołecznych oraz specyfiki państw oblężonych. Celem trzecim jest zbadanie skutków wykształconego syndromu oblężenia w takich płaszczyznach jak: ekonomia, kultura, polityka, socjotechnika. Tak określone pole badawcze otwiera szerokie możliwości analizy złożonego zjawiska, które jak do tej pory nie doczekało się, choć na nie zasługuje, monograficznego, wielowymiarowego, multidyscyplinarnego opisu.

Syndrom oblężonej twierdzy pierwotnie odnosił się do funkcjonowania realnych przypadków obrony osaczonej przez wrogów wspólnoty, która murem fizycznym i własną determinacją, poświęceniem próbowała stawić opór przeważającym siłom wrogów. Takie przypadki dotyczą najczęściej specyficznego przypadku działań zbrojnych. Tu syndrom oblężenia, okre-

ślone stany emocjonalne obrońców, ich mobilizacja, wola przetrwania wyzwalały siły, które były niezbędne aby daleko mniej licznym bronić się przed daleko bardziej licznymi. Bardzo wiele kultur, archetypów bohaterów narodowych zawiera w sobie historie, legendy, mity bohaterskich obron, skutecznych, heroicznych, nieraz zakończonych tragiczną śmiercią obrońców (np.: w Polsce obrona Częstochowy, w Grecji to Wąwóz Termopilski, w Izraelu obrona twierdzy Masada, w Rosji obrona Leningradu itp.). Tak ujmowany syndrom oblężonej twierdzy często jest funkcjonalny, pożyteczny z punktu widzenia szans na obronę osaczonych przez wrogów.

Nie jest to jednak jedyny możliwy przypadek występowania syndromu oblężenia. Daleko częściej narracja oblężenia jest tylko specyficzną optyką sytuacyjną, wskazującą na okrążenie przez wrogów, ich agresywne plany, stan kryzysu będącego pochodną domniemanego wielkiego zagrożenia dla wspólnoty. Tu powstaje syndrom oblężenia jako zespół określonych postaw, motywacji, ocen rzeczywistości, mitów, stereotypów, działań, skutków bez jednoznacznego stanu faktycznego zagrożenia lub rzeczywistych agresywnych działań wrogów. To przypadek, gdy twierdza (grupa, społeczeństwo, państwo) funkcjonuje na bazie mechaniki syndromu oblężenia bez rzeczywistego ataku z zewnątrz. Jest to istotny wymiar praktyki politycznej, socjotechnicznej, propagandowej. Tu syndrom oblężenia staje się przemyślanym i planowym narzędziem sterowania postawami, wartościami, motywacjami, ocenami, zachowaniami itd. Tu często potencjalne skutki z pozytywnych dla wspólnoty zmieniają się w dysfunkcje, patologie.

Narracja oblężenia była, jest i zapewne będzie, jedną z częściej wykorzystywanych w praktyce socjotechniki politycznej. Zakłada ona, często na bazie paranoi, stan osaczenia przez wrogię i agresywne siły, które trzeba zwalczyć lub się od nich odizolować. Współcześnie bardzo często syndrom oblężenia jest skorelowany z praktyką reżimów niedemokratycznych, gdzie wrogość, ksenofobia, polaryzacja, antagonizm stają się podstawą sterowania społecznego. Iluzją jest jednak uznanie, iż syndrom oblężenia jest cechą totalitaryzmów na wyłączność. Genetyka, mechanika i skutki syndromu oblężenia są silnie warunkowane w płaszczyźnie biologicznej, społecznej, psychologicznej, kulturowej, są stałym elementem świata, który nas otacza i jako takie zasługują na pogłębione badania, które dostarczają wiedzy pozwalającej zrozumieć dynamikę osaczonych systemów społeczno-politycznych. Do takich (tylko w XX wieku) można zaliczyć np.: bolszewicką a później radziecką Rosję, specyfikę polityczną Japonii przed II wojną światową, charakter propagandy III Rzeszy, charakter narodzin i funkcjonowania państwa Izrael, od powstania do czasów współczesnych, to

klimat zimnowojenny po obydwu stronach barykady, to przypadki takich krajów jak Albania okresu władzy Hodży, a współcześnie to choćby Korea Północna, geopolityczna wizja świata Federacji Rosyjskiej od początku XXI wieku. Przykładów mniej lub bardziej skutecznych prób wprowadzania narracji i mechaniki sprawczej syndromu oblężenia jest mnóstwo. W wielu przypadkach brak znajomości mechaniki syndromu oblężenia utrudnia lub uniemożliwia zrozumienie: przyczyn sukcesu określonych liderów, determinantów petryfikacji określonych elit politycznych, przyczyn poparcia społeczeństw dla pewnych wartości, celów, idei politycznych.

Całość pracy jest podzielona na sześć tematycznych rozdziałów. Rozdział pierwszy podejmuje problem syndromatyczności oblężonej twierdzy, różnicując klasyczny realny model oblężonych twierdz, od współczesnego metaforycznego i daleko szerszego wykorzystywania terminu syndromu oblężenia. Tu także jest miejsce na próbę operacyjnego zdefiniowania syndromu oblężenia wraz ze wskazaniem podstawowych płaszczyzn, w jakich mechanizmy oblężenia mają swój udział. Rozdział drugi ukazuje rolę i znaczenie wrogów jako podmiotów i wrogości jako specyficznej relacji, postawy między oblężoną wspólnotą a jej otoczeniem. Bez znajomości specyfiki wrogości w praktyce społeczno-politycznej syndrom oblężenia będzie pozostawał nierozumiany, trudny do wyjaśnienia. To wrogowie, wrogie otoczenie, ich spiski, zdrady, domniemane lub realne agresje są motywatorem dynamiki syndromu oblężenia. Stąd bardzo często narracja oblężenia wskazuje, demaskuje wrogów i ich nieczyste plany i działania. Rozdział trzeci podejmuje problem uwarunkowań oraz specyfiki mechaniki sprawczej syndromu oblężenia. Zbadane zostały tu podstawowe katalizatory narracji oblężenia np.: korzenie biologiczne, określona geopolityka, specyfika społeczno-kulturowa, medialna, polityczna. Dalej podjęta jest próba dookreślenia mechaniki i dynamiki syndromu oblężenia. Tu istotna wydaje się próba zrozumienia syndromu oblężenia jako specyficznego konfliktu, kryzysu społeczno-politycznego. Kluczowego znaczenia nabierają tu zjawiska mitologizacji konfliktu, stanu wojny z wrogami, stereotypizacja w duchu etnocentryzmu grupowego tych ostatnich, demonizacja wrogów lub otoczenia jako takiego, a autoheroizacja i autowiktylizacja wspólnoty „swoich”. Kluczowe znaczenie ma tu izolacja, w duchu manichejskim, oblężonej wspólnoty, dążność do autarkii. Rozdział czwarty dotyczy przede wszystkim zjawisk psychologii stanu oblężenia. Istotne znaczenie ma tu potraktowanie syndromu oblężenia jako typu mentalności (społeczno-politycznej), to określone postawy, dyspozycje osobowościowe, stany emocjonalne. Ich wnikliwa analiza pozwoli lepiej zrozumieć, na czym polega gęsta

atmosfera osaczenia, paranoi, dogmatyzmu, przesycona emocjami optyka sytuacyjna, która pozwala, z dużą łatwością, zaakceptować poglądy, cele polityczne, które w warunkach innych nie zyskałyby poparcia. Rozdział piąty bada wielowymiarowe skutki społeczne syndromu obłączenia. Od skutków na poziomie jednostkowym, przez praktykę życia wewnętrznego osaczonych grup i ich relacji z otoczeniem, do wymiaru: społecznego, ekonomicznego, kulturowego. Tu także znalazły swe miejsce rozważania o specyfice funkcji syndromu obłączenia: warunkach i wymiarach potencjalnych eufunkcji oraz warunkach, gdy syndrom obłączenia staje się dysfunkcyjny, szkodliwy, patologiczny, gdy skutki syndromu obłączenia osłabiają wspólnotę, jej zdolność do obrony. Rozdział szósty to analiza politycznego wymiaru syndromu obłączenia. Zakłada się, iż na poziomie makrosocjalnym syndrom obłączenia ma genezę, charakter i skutki polityczne. Tu syndrom obłączenia jest traktowany przede wszystkim jako narzędzie uprawiania polityki, zarządzania społeczeństwem, państwem. Syndrom obłączenia jest kreowany, uruchamiany w świadomy i przemyślany sposób, aby umożliwić liderom politycznym, władzom, grupom wpływu osiągnąć cele, które w innych przypadkach byłby trudne lub niemożliwe do realizacji. Do takich pożądanych dla narratorów skutków stanu obłączenia można zaliczyć: wzmożoną legitymację władz, centralizację systemu, wymuszoną integrację w duchu monistycznym, redukcję i pozycjonowanie sił politycznych na scenie. Syndrom obłączenia nierzadko jest istotnym elementem decydowania politycznego, wpływa lub determinuje charakter poparcia dla przywódców politycznych, określonych elit, autorytetów. Nader często praktyka polityczna pozwala traktować syndrom obłączenia jako narzędzie socjotechniczne i propagandowe, to swoista „rzeczywistość wirtualna”, o bardzo realnych dla systemu skutkach i konsekwencjach.